

Данило
ЯНЕВСЬКИЙ

*Михайло
Трушевський.
Портрет
на тлі епохи*

Четверте видання

Харків
«ФОЛІО»
2023

Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>

Передмова загальна

Люди з рабською свідомістю можуть бути і бажать бути лише рабами. Справа лише за відповідною політичною формою.

Книга, яку ви щойно взяли до рук, відкриває серію аналітичних розслідувань, присвячених історичним персонам, які наразі займають чи не найвищі сходинки в нашому національному Пантеоні.

Їх біографії, погляди, вчинки досліджували і продовжують вивчати десятки науковців профільних академічних інститутів, кафедр вишів, пропагують та поширюють журналісти, блогери, кінематографісти та просто охочі.

Їх іменами називають вулиці. Присвячують великі та малі розділи в підручниках з історії України. Ставлять пам'ятники. Проводять наукові та просто практичні конференції. Видають перевидають та коментують без числа їх наукові, публіцистичні, белетристичні тексти, мемуари, листи та будь-які дотичні документи.

Так було не завжди. У часи, коли я навчався на історичному факультеті Чернівецького університету, згодом в аспірантурі Інституту історії АН УРСР будь-яка публічна згадка про будь-кого з них — письмова чи усна — могла потягнути за собою суворе покарання. Аж до кримінального. Та й згадувати їх нікому до голови не спадало: імена ці з історії Української Радянської Соціалістичної Республіки (так наша Батьківщина називалася до 24 серпня 1991 р.) були викреслені навічно. Так здавалося.

Але красуня та розумниця Кліо¹, попри всі свої очевидні чесноти, має й неочевидні. Серед них — своєрідне почуття гумору. У даному конкретному випадку вона пожартувала зі мною (або через мене) в серпні 1987 р. Мене, тоді молодшого наукового співробітника відділу історії Великої Жовтневої та ще й соціалістичної революції, викликав завідувач відділу, директор Інституту, член Центрального комітету Комуністичної партії України, академік АН України Юрій Юрійович Кондуфор.

«Центральний комітет поставив перед нами відповідальне завдання — дати рішучу відсіч нашим ідеологічним ворогам — рухівцям, які

---

¹ Одна з дев'яти грецьких муз, покровителька історії

роздмухують істерію навколо так званої Центральної ради та її керманчів», — приблизно так висловився Юрій Юрійович. І підморгнув. Я до сьогодні не знаю, прослуховувався його кабінет чи ні. І в які години.

Але проблема була не в тому. Вона полягала в тім, що в нашому науковому дискурсі (насправді — абсолютно пропагандистському та фальшивому та псевдонауковому) нічого про тих людей, ба більше — про інституції та організації, які вони очолювали, було відомо рівно нуль. Про що я директорові і сказав. Сказати правду, робити того було непотрібно: досвідчений більше ніж повністю Ю. Кондуфор знав це і без моїх скиглень. Але виконувати розпорядження партійного керівництва УРСР було потрібно, причому швидко та, бажано, з ентузіазмом.

Для «швидкості» мені видали неймовірної ваги документ — розпорядження, підписане першим (!) віце-президентом (!!)) Академії наук (!!!)) УРСР (!!!!). А також директором, секретарями партійної та профспілкової організацій нашого Інституту (!!!!!).

Озброєний таким чином, прибув до Центрального державного архіву вищих органів державної влади та управління УРСР. Пред'явив офіційне розпорядження — видати мені для ознайомлення документи, необхідні для написання довідки тому самому «вищому органів державної влади та управління». Негайно! В повному обсязі! Тут і зараз!

Відповідь була отримана так само негайно. Сьогодні її зміст відомий кожному українцеві. Вона, відповідь, прямо пов'язана з маршрутом відомого рузького корабля. Тогочасне формулювання звучало інакше, але смисл був той самий. Дивлячись на мене як на ідіота (в цьому була своя правда), керівниця закладу поставила просте питання: «Товаришу, який номер фонду, документи з якого Вам потрібні?»

Пояснюю: за тодішніми правилами, отримати документи для наукової роботи дослідник міг виключно назвавши номер фонду. Наприклад, 4634. Описи всіх фондів містилися в архівному путівникові (щось на кшталт Yellow Pages). Всіх, але не всіх! Ті, що були потрібні мені, в цьому путівнику позначені не були. А видати те, що не позначено, тобто не існує, неможливо!

І тут красна молодиця Клію посміхнулася вдруге: керівниця архіву відправила мене на інший поверх. Як з'ясувалося, там знаходився відділ, який опікувався таємним архівом, схованим в нетрях архіву «відкрито-го» для істориків.

Оббиті залізом двері. Стукаю. Заходжу. Вітаюся. Клію не посміхається — регоче! Начальниця цього, таємного архіву — моя сусідка по дачному кооперативу! Вона мило мене привітала, з'ясувала потребу і так само

мило повідомила: не має поняття про потрібні документи. Після чого відіслала по чай молодшу колегу, витягнула зі столу товстенну папку, розкрила на якийсь сторінці, повернула її на 180 градусів, встала із-за столу і почала уважно роздивлятися набридлий за десятки років одноманітний пейзаж за вікном.

Я тупо дивився на відкриту сторінку, обмірковуючи розміри та обсяги всіх кар земних та небесних, які чекали на мене по безславному поверненню до кабінету директора...

О, славна Клію! До кінця днів буду співати тобі «осанну»! На повернутій до мене сторінці були номери фондів та їх зміст. Типу: «Документи петлюрівської Директорії». Або: «Протоколи засідань буржуазно-націоналістичної Центральної Ради».

Так відкрилася скринька. Не Пандори. Вікно в інший, абсолютно незнаний світ. Процес пішов. Їздив до архіву 3 дні на тиждень. Ще 2 доводилося витратити на обов'язкові відвідини Інституту. Сидів при столі з 9.00 до 17.00. І — списував, списував, списував. Списані аркуші ховав під сподом, виносив з архіву, передруковував на російськомовній машинці «Ятрань» (літери «і» та «є» на ній, ясна річ, були відсутні). Проносив до архіву, звиряв з оригіналом і розносив по родичах. З конспіративних міркувань: вчиняти такі дії з архівними документами означало наразитися на неприємності невідомого характеру та об'єму.

Коротко кажучи, за пару років я переписав рукою (про ксерокси і сканери тоді і гадки не було) та передрукував всі протоколи засідань Центральної ради, її Виконкому, Генерального секретаріату, Ради Народних Міністрів Української Держави/Гетьманату П. Скоропадського, Директорії УНР, їх конституційних комісій. А серед них ще і матеріали геральдичної комісії УЦР, яка вирішувала питання про державні символи Української Народної Республіки. Останнє дуже придалося в січні 1992 р. під час засідань Геральдичної комісії Верховної ради України, на якій ми з колегами вирішували долю національних Гербу, Прапора та Гімну.

Коротко кажучи, 1992 р. в «Абрисі», одному з перших недержавних видавництв вже незалежної України, вийшла книжка «Конституційні акти України. 1917—1920. Невідомі конституції України». Розділи там були такі: «Минуле, яке від нас приховали», «Майбутнє, якого нас позбавили» (його написав мій друг, юрист Віталій Крюков), а також тексти конституцій доби УНР, УД, другої УНР, Західно-Української Народної Республіки, УРСР та ще й «нереалізовані проекти». Всього 27 документів.

Маю нахабство стверджувати: ця книга поклала край міфологічній історії України в її радянській, комуністичній інтерпретації. Це з одного

боку. З другого, запустила загальнонаціональний процес вивчення тої, здавалося би навічно похованій в архівних нетрях, України.

Наступні 25 років продовжував збирати папірці: Клію про мене не забула! Надихала. Підтримувала. Відкривала двері: бібліотеки Конгресу США, Публічної бібліотеки, Наукового товариства Тараса Шевченка та Української Вільної Академії наук Нью-Йорку та Філадельфії, бібліотеки Українського Національного Музею в Чикаго та Українського музею-архіву в Клівленді. Практичний результат: «Політичні системи України 1970—1920 рр. Спроби творення і причини поразки». 767 сторінок, 45 конституцій, проєктів та правостановлюючих документів, перелік персон, які увіходили до складу керівних органів цих державних та продержавних утворень.

Серед цих імен — Михайло Грушевський, Павло Скоропадський, Симон Петлюра. Саме їх «портрети на фоні епохи» писалися впродовж «нульових двохтисячних».

Наприкінці першого десятиліття нового століття відчув, зрозумів, прийняв: галерея буде неповною, якщо не додати до неї портрети нових героїв нової епохи: Степана Бандери, Романа Шухевича та їх попередників — Євгена Коновальця та Андрія Мельника. Останні двоє буквально зв'язують дві історичні епохи — Першої та Другої світових воєн.

І завершують їх.

P.S. Ледь не забув: відділ історії Великої Жовтневої соціалістичної революції та громадянської війни одномоментно перевзули. Тепер це відділ історії Української революції (1917—1921 рр.).

І перше, і друге — історична неправда.

Данило Яневський

Передмова

Історія — це не тільки і не скільки послідовність різних подій у часі та просторі. Історія — це люди, які діють в певних обставинах свого, не нашого, часу та місця. У цьому сенсі історія — це персональні життєві історії як людей так і ухвалюваних ними рішень.

Рішень, наслідком яких стали ті та інші події та їх жертви. У цьому випадку йдеться про мільйони та десятки мільйонів українців, які заплатили своїми життями за ті рішення. І продовжують платити сьогодні. Плату щоденно збирали спочатку комуністичні, потім фашистські, потім знову радянські, а тепер російські окупанти. На фронті та в тилу.

Будь-яка подія має свої наслідки. Зречення від влади останнього російського імператора мало наслідком створення демократичного Тимчасового уряду, який мав вирішити лише два — але які! — завдання: вийти переможцем зі Світової війни та провести Установчі збори, які єдині мали би легітимні повноваження визначити нові принципи державного устрою колишньої імперії.

Ще один наслідок смерті імперії — вибух політичних національних рухів на її периферії: в Польщі, Фінляндії, на територіях інших суверенних сьогодні держав — Естонії, Латвії, Литви, Вірменії, Азербайджану, Туркменістану, Білорусі, Киргизстану. І — України.

Тут, на території нашої Отчини в 1917 р. паралельно існували два органи цивільної влади: місцевого самоврядування, обрані населенням, і громадська організація Українська Центральна Рада ГО УЦР — як координуючий орган інших численних національних організацій. Під тиском радикальних українських соціалістичних партій — соціал-демократичної, соціалістів-революціонерів, самостійників-соціалістів ГО УЦР з літа 1917 р. стала перебирати невластиві для громадської організації функції законодавчої та виконавчої влади для українського населення 9-ти колишніх імперських губерній.

Соціальна та національна картина на цих окупованих росією наприкінці XVIII століття, не відрізнялася особливою різноманітністю. Хоча

і не без того. Згідно із даними Центрального статистичного комітету Міністерства внутрішніх справ українську вважали рідною мовою 22 380 551 особи обох статей. Це — майже 18% від всієї чисельності населення імперії. Домінуючу позицію займали росіяни, так звані «великороси» — 55,7 млн (44,4%) від майже 180 млн всіх підданих імперії Романових¹. При цьому на території європейської частини росії («українські» губернії зараховувалися до їх складу) 841 людина з 1000 осіб були селянами. Лише два міста — Київ та Одеса нараховували плюс-мінус 500 тис. населення, Харків у 1917 нараховував 362 тис.

Ще одна характеристика, принципово важлива для розуміння всіх наступних подій — рівень неграмотності населення. По «українських» губерніях картина станом на початок ХХ ст. була такою:

- Херсонська: 76,24% неграмотних,
- Таврійська: 76,43%,
- Катеринославська: 82,24%,
- Полтавська: 87,05%,
- Волинська: 87,56%,
- Харківська: 85,95%,
- Київська: 86,10%,
- Чернігівська: 81,17%,
- Подільська: 88,64%.

Ці обставини детермінували динаміку політичних процесів у краї. Політехнологія, якщо вживати сучасні терміни, була покровокою. Якщо дуже стисло і коротко — всі подробиці на наступних сторінках — вона була такою:

1. Створюється така собі «парасолькова» (координуюча) громадська організація.

2. До її складу «автоматом» включаються рендомним порядком будь-які охочі — без огляду на їх політичні, естетичні, релігійні або будь-які інші ознаки.

3. Оскільки зібрати їх в одному місці і щось узгодити неможливо, утворюється «виконавчий орган», який надалі діє від імені цієї організації.

4. Основна діяльність на цьому етапі — ухвалення та розповсюдження найрадикальніших політичних гасел. Загальний смисл: «все і негайно!».

5. На цьому етапі виникає необхідність унормувати стосунки з центральним законним урядом.

6. Набувши статус «регіонального представництва» центрального уряду, з'являється легальна можливість створювати вже формально законні органи виконавчої влади.

---

¹ Всі дані станом на 1914 р.

7. Прилітає «чорний лебідь»: в цьому випадку — більшовицький переворот в Петрограді.

8. Центральний уряд звертається по допомогу до свого регіонально-го представництва і... отримує відмову.

9. Користуючись вакуумом влади в центрі, від імені громадської організації ухвалюється «автономний» (насправді напівсамостійницький) статус на частині території єдиної держави.

10. В умовах світової війни, яка триває, від імені громадської організації ухвалюється рішення про створення регіональних національних збройних сил.

11. Це має своїм наслідком стрімкий розвал фронту.

12. Сотні тисяч селян в солдатських одностроях зі зброєю в руках повертаються додому, вимагаючи негайного завершення війни і конфіскації на свою користь всієї земельної власності.

13. Це має наслідком одномоментну ліквідацію основоположних правових принципів, ліквідацію всіх судових, правоохоронних органів та переговорів щодо підписання сепаратної мирової угоди з ворогом.

14. Державна зрада фіксує «точку неповернення».

15. Мирова угода з ворогом підписується приватними особами, які не знають мови, на якій ця мирова угода написана.

16. Після підписання такої угоди «заднім числом» від імені громадської організації (чисельністю більше 900 осіб) 39-ма особами проголошується державна незалежність. Всі представники демократичних російських, польських та єврейських організацій виступають проти такого авантюрного, незаконного, нелегітимного акту. З цим погоджується статистично менша, але політично значуща, економічно впливова частина населення, насамперед міського.

17. За умов відсутності власних збройних сил, за необхідності утвердження свого «державницького» статусу у її керівництва не залишається вибору, крім як запросити ворожі збройні сили.

18. Оскільки виконати зобов'язання по мировій угоді, окупаційній армії не залишається вибору, крім як прибрати збанкрутілий лівацький соціалістичний режим і покликати до влади притомних.

Тепер ви знаєте все про суть першого етапу «національно-визвольних» змагань українського народу. Або першого етапу «Української революції».

Всі подробиці та пруфи на наступних двохстах з чимось сторінок.

Данило Яневський

Частина I

Вступні зауваги

Одна, але лише одна із системних проблем сучасних українських держави та суспільства — якісний, глибокий, всеосяжний розрив між

— міфологічними уявленнями про історичний шлях нашої країни і нашого народу, який продовжує отруювати суспільну та індивідуальну свідомість, детермінує розпад і державних інституцій, і політикуму, і суспільства

та

— реальним змістом історичного, культурного, інтелектуального спадку, набутого нашим народом упродовж останньої тисячі років.

Проілюструвати цей стійкий, існуючий на рівні масової та індивідуальної свідомості розрив можна одним простим прикладом. Припустімо, що людина, яка читає ці рядки, — християнин або християнка. Припустімо, що вона навіть відвідує богослужіння, дотримується церковних приписів у повсякденному житті тощо. Але при цьому не має поняття про існування Святого Письма, зміст Старого та Нового Заповітів, не знає суті Христового вчення, місії апостолів, вчення Отців Церкви, не розуміє різниці між католицькою і православною церквами, не знає, хто такі Апостол Петро, Мартин Лютер, Іван-Павло II, Любомир Гузар...

Але саме такі наші сучасні побутові уявлення про власну країну, про народи, які її населяють, про їх походження, історичну долю, внески у цивілізаційний розвиток тощо.

На загал вони, ці уявлення, більш-менш зводяться до наступної схеми: «українці» походять від трипільців, їх хрестив Володимир Святий, який створив першу українську державу — Київську Русь, що її згодом погромили монголи.

Ця держава розпалася на дрібні уламки, окуповані поляками, але їх поборов натхненник та організатор національно-визвольної війни українського народу Богдан Хмельницький.

Попри всі його наміри прокляті московські царі та польські пани окупували Україну і накинули на її український народ московське, православне ярмо, польське, католицьке ярмо, а на додаток ще й австро-угорське.

Народ страждав століттями, але після повалення самодержавства в 1917 р. на хвилі переможних національно-визвольних змагань відновив свою державу, про яку мріяв століттями.

Але московські більшовики окупували Україну, накинули їй тепер уже своє ярмо і ссали кров українського народу аж до 1991 р., коли український народ, нарешті, проголосив незалежність.

Після цього проголошення, яке ознаменувало собою нову віху в історії українського народу, розпочалися процеси реального зміцнення суверенітету, демократизація суспільного життя, перехід до ринкової економіки і т. д. і т. п. Кожен охочий, а число їх, сказати правду, меншає день у день, може за бажання прочитати про це в будь-якому популярному і не дуже виданні. Написано багато...

Дописалися до того, що занепокоїли чи не найтитулованішого вітчизняного історика. Герой України, академік і віце-президент НАН України, Голова Верховної Ради В. Литвин у липні 2009 р. висловив це занепокоєння в таких словах: *«Те, що нам потрібно пізнавати наше минуле, розчищати замулені джерела історичної правди, не підлягає сумніву. Але не за рахунок вип'ячування подій, дат і людей, які на це абсолютно не заслуговують»*. Пан Литвин закликав учених Національної академії написати універсальний шкільний підручник з історії України і взагалі з історії, який, за його словами, *«повинен давати дітям усталені формули та оцінки, які, окрім усього іншого, виховували б відчуття національної гордості та патріотизму, давали б розуміння складності нашого історичного процесу і, водночас, консолідували українське суспільство»*.

Автор цієї розвідки не зміг не відгукнутися на цей заклик колеги і просить вважати цю книгу скромним продовженням свого першого практичного внеску у величну справу підготовки саме такого підручника — якщо не для дітей, то принаймні для дорослих.

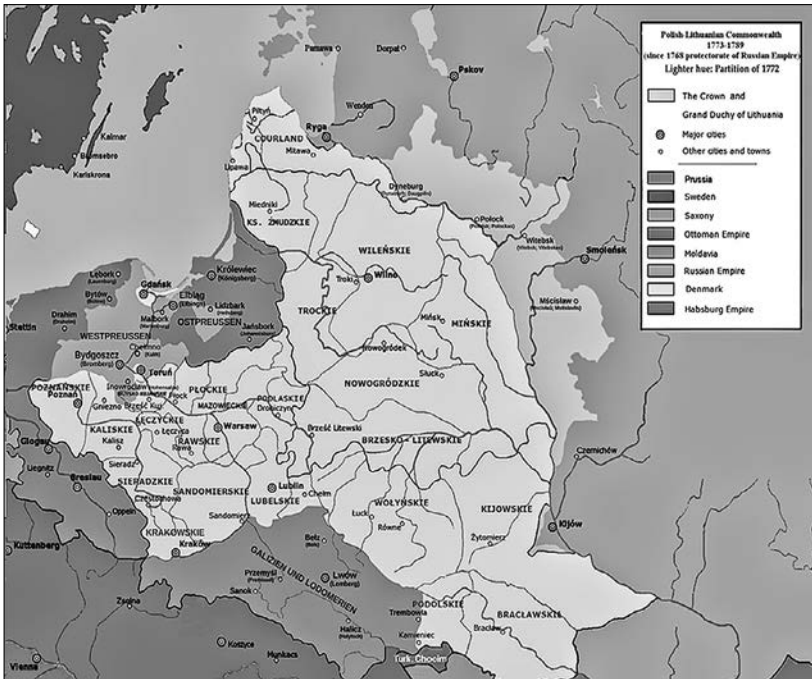
Адже для написання такого підручника для дітей, за висловом академіка Литвина, повинно *«вистачити таланту»*. А що в собі такого таланту автор не знає, то доводиться використати наявний ресурс для написання такого підручника бодай для дорослих.

Якою була «Україна» перед першою російською та австрійською окупацією?

Отож насамперед, як і годиться, перед тим як спробувати *«виховати відчуття національної гордості»*, спробуймо бодай побіжно окреслити *«складності нашого історичного процесу»*.

Численні розвідки вітчизняних істориків, оприлюднені впродовж останнього десятиліття, довели: «точкою повороту» в історії земель сучасної Правобережної України та народів, які їх населяли, стала ліквідація в 1772 та 1796 рр. Речі Посполитої Австро-Угорською, Німецькою та Російською імперіями.

Адекватну узагальнену картину малює Н. Яковенко¹. Авторитетна дослідниця констатує: станом на початок XIV ст. головними «столами» Південно-Західної Русі — володимирським, галицьким та київським — володіли князі з двох родів: руського, Рюриковичів та литовського, Гедиміновичів. 1340 р. володимирський стіл «унаслідок династичних зв'язків посів син Гедиміна Любарт, одружений з донькою володимирського князя Андрія Юрійовича (Романовича)». Внаслідок успішних воєнних дій проти Орди в 50-х — на початку 60-х років XIV ст. Гедиміновичі утвердили-

Річ Посполита в кордонах 1772 р. Суспільне надбання

¹ Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. — 2-ге вид., перекл. і випр. — К.: Критика, 2008. — 470 с.

ся і на Київщині. На Волині від середини XIV ст. царювала молодша гілка Романовичів-Рюриковичів — князі Острозькі, а також нащадки турово-пінських князів. Тогочасний устрій земель, які входили до складу сучасної України, в адміністративно-територіальному сенсі склався *«ще за домонгольських часів для створення податкових округів»*. У той самий час *«основні форми політичної надбудови, які виникли у південно-західних князівствах до монгольського нападу, збереглися і після входження цих земель до литовської держави, традиційно виступаючи як військово-політична ієрархія панівного класу»*.

В основі всієї правової системи вказаних «столів»-князівств лежав принцип, проголошений «Саксонським Зерцалом»: *«ніхто не може привласнити собі іншого права, крім того, яке йому властиве від народження»*. Влада була розподілена між великим князем та військовослужилими землевласниками. При цьому *«в середньовічній уяві політичну незалежність країни <...> не ототожнювано з державною суверенністю, бо тодішня правосвідомість не знала безпосереднього панування держави над особою підданого: людина середньовіччя підкорялася іншій людині, а не державі <...> Державу сприймали як категорію абстрактну, лише як своєрідний додаток до особи властителя... З вимиранням одних і відходом інших княжих родів від свого народу становище почало змінюватися»*.

Від кінця XIV ст. Брацлавська, Волинська, Київська, Луцька землі (які Н. Яковенко чомусь вперто називає «українськими») жили *«за власним правом, зафіксованим в привілеях»*, а з 1529 р. — за єдиним для всієї держави правничим кодексом — Статутом. 1505 р. *«було закладено засади політичного парламентаризму... король не міг видати жодних постанов без згоди сойму»*. Станом на кінець XVI ст. «українська (коректно — «руська», оскільки ніяких «українців» в XVI ст. в природі не існувало. — Д. Я.) шляхта домоглася законодавчого потвердження станових, політичних, майнових та особистих прав, які вкупі з фактичною монополією на землеволодіння й участь в урядово-адміністративному та законодавчому житті держави забезпечили їй виняткове становище серед решти соціальних груп і прошарків населення».

Прикладом автономного існування в державі була Київська земля, яку від 1471 р. очолював воєвода з роду литовських удільних князів Олельковичів. Він зосереджував у своїх руках усю повноту військової, судової, фінансової та дипломатичної влади.

Різні регіони тогочасної «України» різночте різнилися один від одного. Волинь з середини XV до середини XVI ст. — це *«екстериторіальна княжа вотчина»*, фе-

«POLONIA ET VNGARIA XV NOVA TABVLA» («Нова карта Польщі та Угорщини»). 1540 р. Чи не вперше присутні регіональні назви земель: Volhinia (Волинь), Rokutze (Покуття), Rvssia (Русь), Львів (Leopol), Podolia (Поділля), Codimia (Кодимія), Bessarabia (Бессарабія), Tartaria minor (Мала Татарія), Tartaria Przesopen (Перекопська Татарія). *Суспільне надбання*

«POLONIA ET VNGARIA XV NOVA TABVLA» («Нова карта Польщі та Угорщини»).

1540 р. Чи не вперше присутні регіональні назви земель: Volhinia (Волинь), Pokutze (Покуття), Rvssia (Русь), Львів (Leopol), Podolia (Поділля), Codimia (Кодимія), Bessarabia (Бессарабія), Tartaria minor (Мала Татарія), Tartaria Przesorep (Перекопська Татарія). *Суспільне надбання*

дерація Волинського, Володимирівського, Кременецького та Луцького повітів. Брацлавщину, на думку Н. Яковенко, коректно порівняти з Київщиною.

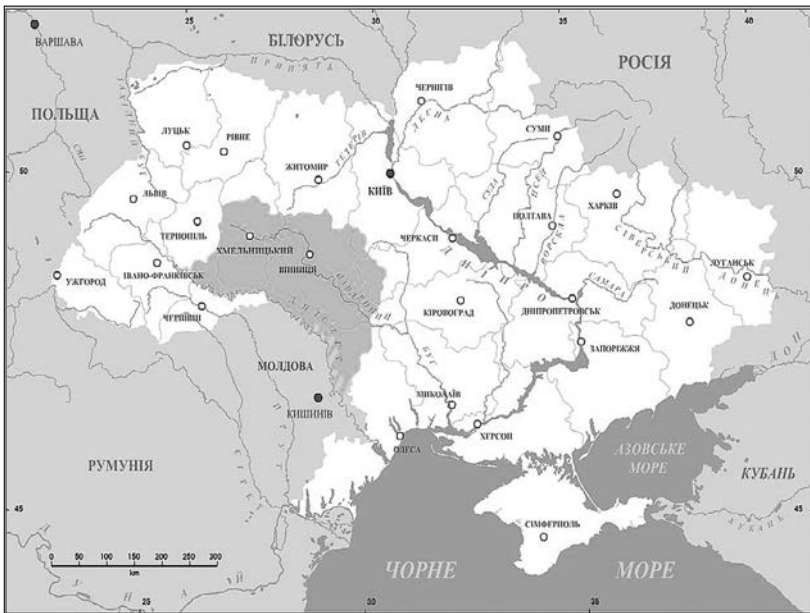
Головна причина «внутрішньої децентралізації» Волині — «наявність потужного й розгалуженого прошарку князів, нащадків як давньої династії володарів — Рюриковичів, так і нової — Гедиміновичів». Ці та інші княжі сім'ї — це «єдиний замкнений стан, до якого не давали доступу ні багатство, ні вплив, ні високі урядові посади. Князем був лише син князя, і ні король, ні сейм не могли пожалувати князівського титулу <...> Спадкове право князів на винятковість сприймала як належне не тільки українська родова шляхта, але й королівська влада <...> Князівський авторитет залишався

в Україні нерозхитаним. <...> Особу князя і найвище право, носієм якого він уважався вже в силу народження, сприймали як наслідок Божого промислу, незаперечний абсолют». За класичною схемою всі князівські роди Великого князівства Литовського умовно поділялися на чотири групи, кожна з яких мала певне відношення до руських земель: князі литовського походження (в т. ч. представники панівної династії Гедиміновичів), князі руського походження (Рюриковичі), вихідці з татарських орд і Кримського ханату (в т. ч. Чингізиди); князі невстановленого походження. З кінця XIV ст. до середини XVII ст. на теренах Волині та сучасної Центральної України проживало щонайменше п'ятдесят два князівських роди. Особливу місію серед них мали «господарі Русі» — князі Острозькі.

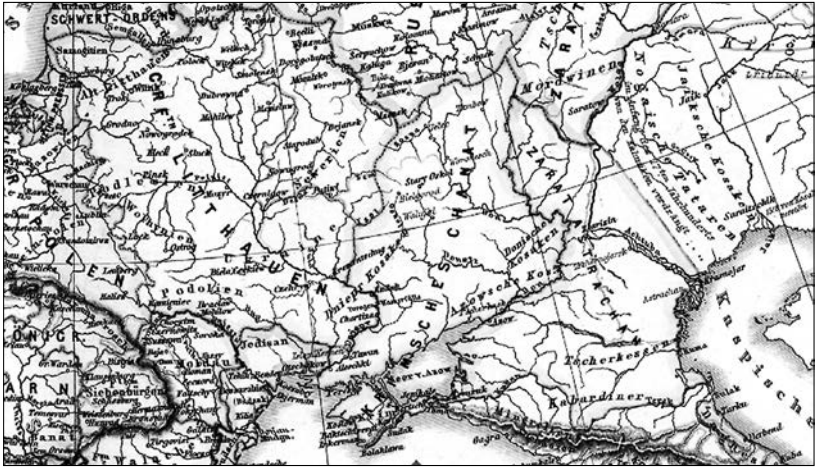
Саме князівська верства була реальною владою на території сучасної Західної та Центральної України, «проти яких і уряд, і король, і сейм

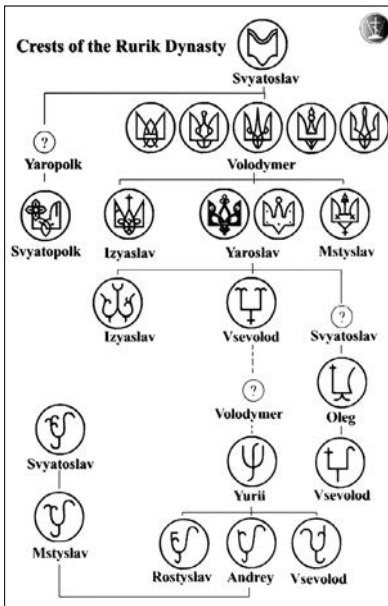
«Тамга» — знак роду Гераїв.
Суспільне надбання

Брацлавщина. Суспільне надбання

Кримський ханат. 1550 р. Суспільне надбання

Знаки князів династії Рюриковичів.
Суспільне надбання

перетворилися на порожні слова без реального змісту». Так, на території Лубенщини Вишневецьких, рівної якій не було на території тогочасної Європи, «діяли єдина влада і єдине право — княже». У середині XVII ст. двадцять два княжі роди контролювали на Брацлавщині, Волині (яка була «питомим гніздом князівських родів») та Київщині від 80 до 90% земельного фонду. При цьому, наголошує Н. Яковенко, «потужність» руських «набагато перевищувала реальну вагу князівської групи Білорусі і Литви».

Очевидно, що такий стан не влаштовував (або мало влаштовував) інші панівні стани. Уже наприкінці XV ст. «було зліквідовано принципову відмінність між князями і панами», а «рядові бояри-шляхта самочинно закріпили своє право на належність

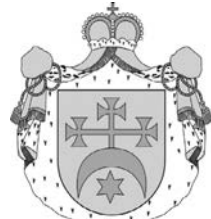
Володіння магнатів Речі Посполитої, в т. ч. Вишневецьких у XVI—XVII ст.
Суспільне надбання

Герб роду Острозьких.
Суспільне надбання

Герб засновника династії
Гедиміна
(т. зв. Гедимінові стовпи).
Суспільне надбання

Герб «Корибут» роду
Вишневецьких-
Збарзьких-Несвіцьких.
Суспільне надбання

Річ Посполита Обох Народів. 1569 р. Суспільне надбання

до верстви «благородних». Наступне, XVI століття стало століттям кардинальних змін. 1569 р. у Любліні було укладено унію, яка створила «двоєдину державу двох народів» — Річ Посполиту, що об'єднала литовців, поляків та русинів. З точки зору права Люблінська унія «була актом цілком парламентарним, який ухвалено на законодавчій основі за відповідною згодою послів, котрих обирала українська (насправді руська. — Д. Я.) шляхта, єдиний правоспроможний стан тогочасного суспільства». Одним з головних наслідків створення єдиної держави було скасування державного кордону між ВКЛ та РП¹. Це, в свою чергу, мало наслідком «зняття заборони мешканцям Корони набувати маєтки на колишній литовській частині України (тобто Русі. — Д. Я.), відкрило двері польському елементу <...> на ще не освоєні землі півдня та сходу. <...> Чималі маси шляхти <...> переміщуються з Волині на Київщину та Брацлавщину <...>», причому руські пани «вже нічим не вирізнялись від загальної лави «братії шляхетської».

¹ ВКЛ та РП — Велике князівство Литовське та Річ Посполита.

Зміст

Передмова загальна	3
Передмова	7

Михайло Грушевський. Портрет на тлі епохи

Частина I	13
Частина II	175